

ÜTKÖZBEN

HELYTÖRTÉNETI JEGYZETEK (7.)

A múzeumnak nevezett zombori gyűjtemény sokáig nem volt múzeum. Bács-Bodrog vármegye történelmi társulata kezdetben az írott emlékeket nagyobb becsben tartotta. Az, hogy volt-e Bácsban önálló püspökség, izgalmasabb kérdésnek látszott, mint maga a bácsi vár, ahol országgyűléseket tartottak, s amelynek tornyából Dózsa György alvezéré, Lőrinc papot taszították le égő fákyaként a mélységbe. S a romantikus, feltevésekre épült történetírás naivitásai ugyancsak megmutatkoztak még időnként, hogy hamis vágányra tereljék a kutatómunkát. Balla Pál, az úvidéki képviselő azzal vélt jó szolgálatot tenni magyarságnak és történetírásnak egyaránt, hogy még emlékezni vélt arra az időre, amikor a nép Sóvárnak nevezte Szlankament, Titelt pedig Tételnek.

A fiatal Dudás Gyula emelte fel bátran a szavát az efféle kártékony dilettantizmussal szemben, aminthogy Rohonyi Gyulával, a másik potentáttal és Váradi Gyula püspökkel sem átalott kemény vitába szállni a római sáncok kérdésében. Ő volt a legképzettebb történész, aki az újabb kori kutatásokat is számon tartotta. Kár, hogy máig sem tisztázódott nézeteltérése a társulattal, de nagyon valószínű, hogy abban inkább személyi okok játszottak közre.

A tárgyi bizonyítékok anyagát, amiből a múzeum létrejött, nem a Dudáshoz hasonló történészek gyűjtötték. Itt mutatkozott meg a mozgalom igazi jelentősége, hogy falun élő emberekkel tudta a helyszínen a régmúlt idők tárgyi emlékeit felkutatni. És micsoda szenvedély lett belőle! Ahol csak egyszer is római urna cserepét fordította ki az ekevas, vagy honfoglaláskori lovassír kengyelvasát hozta felszínre, az egész falu lázban élt. Voltak falvak, ahol Attila sírját keresték, a legtöbb helyen azonban mégiscsak a kincskeresés csodája fűtötte a kutatási szenvedélyt.

Mert kezdetben természetesen az őskori emlékek iránt érdeklődött a társulat. Műkedvelő régészek és numizmatikusok túrták fel a földet, s így kerültek elő olyan ritka leletek, amelyeket az európai archeológia is nagy becsben tart. Zentáról, Gombosról, Szondról, s egyáltalán a vármegye egész területéről. Régészeti térképet dolgoztak ki, megszerkesztették a vármegye archeológiai kataszterét, az összefüggéseket a leletek csoportosításával már a társulatra bízva. Ezért voltak fontosak a társulati ülések, ahol a beérkezett leletet megvitatták, s miután a kormeghatározás sikerült, a múzeumba szállították.

Már amikor erre való helyiséget kapott a társulat.

Mert több mint három éven át nem volt múzeuma. A gyűjteményeket a tagok őrizték és a titkár, aki abban az időben Margalits Ede volt. Iskoláknak is kiadtak egyes tárgyakat szemléltető oktatás céljából, míg aztán Margalits az 1885-ben megtartott közgyűlésen be nem jelentette: „A megyei történelmi társulat életében egy nevezetes fordulópont következett be: legközelebb saját helyiséget kérend a megye székházában gyűjteményei, múzeuma számára. De nem elég, hogy múzeumi helyisége legyen, kell, hogy az lassanként be is töltsék gyűjteményeinkkel. E múzeumban testet nyer a szellemi alapon nyugvó egyesület és a valóságban élő, látható lények, megyei tényezők sorába lép.”

Falusi jegyzők és írkok hordták szorgalmasan az anyagot. Gyönyörű gabonatarató urnák, olajkorsók és agyagmécsesek, zsinórdíszítésű tálak kerültek a múzeumba, amely kezdetben csak két szobából állt a megyeháza második emeletén.

Az ékszerek és régi pénzek leg többjét Frey Imre ékszerész, a társulat egyik legszorgalmasabb tagja hozta be. Mert a paraszt csak a csontvázat jelentette be a községhez, buzgón hányva magára a keresztet, meg a cserépdarabokat vitte be, a fémtárgyakkal maga jött be Zomborba.

— Mennyit adna érte? — kérdezte Frey mestert, miután az aranyfibulát vagy karperecet elébe tette. S az ékszerész, a későbbi híres nu-

mizmatikus, dr. Frey Imre apja nem volt kicsinyes. A tört arany napi árát adta a szerencsés megtalálónak, pedig csak egy bizonyos százalék illette volna meg, hogy aztán ő maga ragyogó arccal húzza elő a mellyezsebéből a társulat legközelebbi ülésén.

*

Ötvenhat évig volt a múzeum a megyeháza délnyugati tornya latt. Állami ünnepek vagy megyegyűlések idején, ha kitzették a tornyokra a zászlókat — a piros-fehér-zöld mellé a megye kék fehér lobogóját is —, kizárta a palotaőr a nehéz vasajtót, hogy ne kelljen még egyszer felmennie és kiszellőztetett egy kicsit. Mert az altiszti szolgálat órá tartozott. Még talán Schmausz Endre ruházta rá, aki főispánsága mellett a társulatnak is elnöke volt. Mert a hajdúkat naponta váltogatták, meg este hazamentek, csak kettő állt őrt a kapu jobb és bal oldalán, inkább dísznek és a hagyományoknak eleget téve. A palotaőr azonban bennlakott, a másik udvar földszintjén, s mindenkor megtalálható volt.

Jöttek a vidéki és budapesti urak, a régész Rómer Flóris, illetve Gohl Ödön, a híres numizmatikus, később Tömörkény, aki hegyesen ágaskodó papírszipkából szívta a szivart, s akinek a tiszteletére bárány-paprikást rendelt vacsorára a Matzitz-féle vendéglőben Gubitza Kálmán. Szemben volt az a vendéglő, a Sztapári út sarkán, s mikor hetet harangoztak a barátoknál, asztalra kellett tenni a bográcsot. És előfordult, hogy még vacsora után is eszébe jutott valami a szegedi kultúrpalota igazgatójának, egy avar kori kaláris, vagy a kelta sírt akarta még egyszer szemrevételezni, s akkor néha éjfélig is elszivarozgatott a csontvázak között és hallgatta a monostorszegi tanító minden részletre kiterjedő tájékoztatását.

Mert főleg csontvázak, római és későbbi agyagedények voltak láthatók a barnára pácolt polcokon, néprajzi tárgynak még sehol híre hamva se volt. Az etnográfia, új tudomány lévén, még nem jutott el Bácskába. Elsőnek Cziráky Gyula kezdett foglalkozni vele, a gombosi káplán, de kezdetben ő is ásátásokat végzett kötelezőnek érezvén az elején kezdeni a dolgot, s a rómaiak útját követni az Ister árterületében. Munka közben/jutott eszébe nemcsak a föld alatt kutakodni, hanem a föld fölött is körülnézni egy kicsit. Így lett ő az első leírója népnek, tájnak, lakóháznak és ősi hagyománynak ezen a vidéken. Talán Kálmány Lajostól, a Szeged környéki káplántól is ösztönzést kapva.

A társulat öt pontból álló programjából, melyet még Margalits Ede állított össze, hiányzott a néprajzi gyűjtés munkája és feldolgozása. A második pontot, a régiséggyűjteményt kellett kiegészíteni és világosabbá tenni, mert az eredetileg így hangzott: „Ez osztályban helyet foglalnak vallási, katonai, polgári régiségek, tárgyak, melyek az elmúlt idők művelődési állapotait tanulságos világításba helyezik és elsősorban a megye területén kerültek felszínre...” Így jutottak a múzeumba céhládák és egyleti zászlók, az aradi vértanú, Schweidel József történeteskája és csontfedeles imakönyve, az utolsó zombori bakter koppantóval ellátott alabárdja, hogy miután elkiáltotta: Éjfél után őt az óra, el is oltassa a belvárosi utcák petróleumlámpáit. A rengeteg helytörténeti szempontból érdekes dolog mellett azonban sok volt az oda nem való tárgy is. Egy szoborkompozíció például, ijesztő gorgófejekkel, minden művészi érték nélkül, amelynek alkotója azonban a megyeháza tornya alatt látta legbiztosabb helyen a művét. És nem volt senki, aki felajánlását elutasította volna.

Ennek a munkaprogramnak voltak kétségtelenül sebezhető pontjai a hatáskört illetőleg. Mert okmányt, pecsétet, címert és kéziratot is gyűjtésre érdemesnek talált, holott erre a levéltár minden bizonnyal alkalmasabb volt. S amikor „bármely könyv, hírlap, röpirat vagy egyéb nyomtatvány, mely e megye területén jelent meg, vagy megyénk valamely szülötte által bárhol másutt lett kiadva”, e program szerint a múzeumot illette meg, a városi könyvtár is hatásköri sérelem panaszával élhetett volna. De nem élt ezzel a jogával. Inkább megvárta a tiszteletpéldányo-

kat, amelyet a zombori szerzők legtöbbje meg is küldött, hadd olvassák a földiek a könyvét, ha már megvenni nem akarják.

*

A történelmi társulatot nem érdekelte a körülötte zajló élet, mert minden érdeklődését lekötötte a múlt. Közben, mint említettük már, kitört az első világháború, az iskolákból kórházak lettek, s ezeregy dolog figyelmeztette a vezetőséget, hogy a mindennapi élet is megköveteli a magáét.

Például 1917-ben megjelentek a rekvirálók a múzeumban. Mert akkor már Bácskában is kukoricakenyeret evett a nép, azt is jegyre kapta, gyengén mérve, miközben a termelőnek azért fehér bélu, foszlós kalács is jutott hébe-korba az asztalára. A nép hangosan méltatlankodott, és mivel a hatóság semmitől sem félt úgy, mint a lázongástól, a népharagtól, a gabonát rekviráló közegeket szorgalmas munkára ösztönözte. Így jutottak el azok, merő túlbuzgóságból a múzeumba.

„Jövendő nemzedékek majdani álmétkodására jegyezzük fel ezt a látogatást külön — szólt az évkönyv jelentése —, mert a múzeumőri statisztikába ez belefoglalva nincsen és nem lesz; az ott feljegyzett vizitek múzeumunk tisztességének bizonyítékai, ellenben a rekvirálók inváziója úgyszólván ellenkező jelentőségű. A zaklatott lakosság férelme, a nép sarcolására, katonai segédlettel, államilag szervezett rekviráló bizottság múzeumunkba is befordult, hogy ott elrejtett gabona, liszt és zsír-nemű után kutasson. A statáriális eljárás felett gyűjteményeink képe néma elszörnyedést mutatott. Szíves olvasóink megnyugtatóására sietünk azonban megjegyezni, hogy alaptalan gyanúba vett szekrényeinket, kőkori kantárainkat, kelta urnáinkat, bronzkori üstjeinket, sőt még az őstelepeknek eredeti rendeltetésük szerint épp magtartó edényeit sem érte semmi legkisebb megszegyenülés. A rekvirálásnak kellett elkövetkeznie, hogy kíméletlen gyanújával még a mi avar csontváztízünk ezeréves álmát is megháborgassa az ő üveges sírszekrényében.”

A tojások vizsgálatáról nem esik szó a jelentésben. Pedig az írott hűsvéti tojások gyűjteménye, amely ma is egyedülálló a maga nemében ezen a vidéken, akkor már csaknem teljes volt. 1917-ben mindössze két darabot ajándékozott a múzeumnak Lackner Emília úrnő. Mert akkor már tojás sem igen volt.

Az alapot ehhez a gyűjteményhez a falusi tanítók teremtették, akik mint említettük, egyébként is legszorgalmasabb munkatársai voltak a társulatnak. A rovásírás nyomait keresve jutottak el az ugyancsak beszédes, sok mindent kifejező hűsvéti tojáshoz. Az egy-egy írott tojás rajzához fűződő magyarázatot teljesen talán még ma sem fejtették meg az etnográfusok, hogy azonban ez a gyűjtemény mutat leginkább — különbségeket elhatárolva és hatásokat átvéve — az itt élő nemzetiségek népi múltjára, kétségtelen. Keresztúron Kuzmiák Sándor szedte össze tanítványaival a ruszinokra jellemző darabokat, míg Holzmann Ignác a németekét, Gubitz Kálmán a sokácokét, Cziráky Gyula a magyarokét, Bellosics Bálint pedig a bunyevácokét gyűjtötte be. A szerb daraboknak nincs gazdája. Ha csak nem Ljubomir Županski szerezte őket, aki Szivac környékét képviselte a társulatban.

A néprajz viszonylag fiatal tudomány volt, s a Közép-Bácskát bekalandozó Herman Ottó figyelme sem terjedt ki mindenre. A halászati készségek begyűjtéséhez viszont mindenképpen az ő hatása volt a példamutató. Ezeknél azonban hiányzott a nemzetiségi jelleg, minthogy a halászok a lápos, ingoványos, mocsaras Bácskaságban a vizekhez alkalmazkodva csinálták az ehhez való szerszámot. Csak talán a ladik formájában volt különbség. De hát a szerbek sajkaikkal éppoly könnyen siklottak a vizen, mint lélekvesztőikkel a magyarok, és Péter, a halászok védszentje aligha tett különbséget közöttük.

*

A kilencszázötven évek végére teljesen átalakult a történelmi társulat struktúrája. Addigra egymás után haltak meg a társulat történetíró tagjai, viszont előtérbe került a régészet, a néprajz és a numizmatika.

Grosschmidt Gábor járt a halottak élén, a Szepességből fiatalon idekerült jogász, aki huszonhárom éves korában már megyei aljegyző lett, aztán bíró, majd úrbéli alispán. Első munkáját németül írta az abszolutizmus idején, 1850-ben, s hogy elkobozták, azt röpiratának címe is érthetővé teszi: Oesterreich-Ungarn und die Woiwodina, von einem sachsen-magyaren.

Aztán több mint három évtizeden át semmit sem írt, nyilván a közügyek foglalták le, hogy hetvenedik évén túl ő legyen a társulat Évkönyvének legszorgalmasabb munkatársa, s egy időben a szerkesztője. Nem volt elmélyedő természet, de nagy műveltsége és hatalmas élményanyaga mindig érdekes írásokban jutott kifejezésre. Rochefoucauld-tól kezdve őstörténeti tanulmányokon át a történelmi Vajdaság államjogi kérdésének tárgyalásáig mindenről írt. A felvilágosodás szellemének megfelelően természetesen, s azzal a nemzeti érzülettel, amely akkor a megyei világot annyira áthatotta. Amikor meghalt, mindössze tízévi igen termékeny irodalmi munkássága után, a fiatal Dudás Gyula búcsúztatta.

A másik nagy öreg, Iványi István tíz évvel élte túl, s így az Évkönyv állandó anyaga, a történeti tanulmány kevesebb, de változatosabb lett. Mert Iványi szívós szorgalmát, amivel Bácska helytörténeti múltját megírta, senkivel se lehetett pótolni. Az idegenből idekerült, németből magyarra lett tanárnál nagyobb szerelmese nem volt a Bácskának.

Se Grosschmidtnek, sem Iványinak azonban nem nagy szerepe volt a múzeum tárgyainak gyarapításában. Erre a munkára mozgósították az első világháború éveiben az iskolákat. Aztán az ipartestületeket, mivel céhládát és szerszámot ugyancsak etnográfiai tárgynak tekintettek. Sokszor az is volt. Megjelentek a mézesbábos ducok, élükön a vágató huszárral, csizmadiadikicsek, pintérek és bognárok vonókésői kerültek a polcokra, s lassan azok a tárgyak is, amelyek a falusi iparosok műhelyéből jutottak el a múzeumba. Tulipánnal kivarrt sztapári subában állt az egyik baba, kacskaringós bajuszt festve persze a szája fölé, míg szemben vele a gombosi hajadon szerénykedett szemérmesen a keményített szoknyák egész harangvirágában, teljes lakodalmi díszben, kicsipkézett gyöngyös pártával a fején a sokác menyasszony.

— Jól lenne — vetette fel zavartan köhintve a fiatal dr. Frey Imre, mert csupa megyei notabilitás ülte körül a kerek asztalt —, jó lenne, ha az iskolai tanulók a behozott tárgyakhoz fűződő legendákkal és hiedelmeket is elmondatnák az ajándékozókka. Így még a húsvéti tojásra írt üzenetet és vallomást sem értjük, pedig Herman Ottó szerint ezen tárgynak elküldése éppen ilyen célt szolgált a nép körében.

— Az efféle közlések a tanulók részéről nem megbízhatók — vetette ellene valaki. — És badarságot terjeszteni oktalanság volna.

Dr. Frey Imre tudta, hogy Herman Ottó nevével rontotta el a dolgot. Mert akármilyen nagy tudós és országos híró politikus volt a magyar etnográfia első embere, Bácskában igen tartózkodóan viselkedett vele szemben. Nem felejtették el, hogy Doroszlón lepkefogó hálójával szalagált a fűtcán, s csúfolódó gyerekek követték nagy csoportban a szakállas embert, míg az előljárók néma megbotránkozással csóválták a fejüket.

De a történészek felfogása is benne volt az elutasításban, s a lábjegyzetek túlzott tisztelete, miközben a háború ellenére is mind több és több volt a modern múzeológus, úgyhogy a gyűjtemények tudományos feldolgozása halaszthatatlan feladatnak tűnt.

Herceg János kiváló írónk *Embersor* című művéért — értékeinek elismeréséül — Híd-díjat kapott. Kitüntetett írónk folyóiratunknak első száma óta állandó munkatársa: sikerét vele együtt ünnepeljük.